

Ik zie ik zie wat jij niet ziet

In vele kunst disciplines komt de vraag bovendrijven of we al dan niet te maken hebben met een realistisch kunstwerk. Is het toneelstuk dat we bezoeken een realistische vertoning van gebeurtenissen, met personages waar wij ons mee kunnen identificeren, of niet? Is het schilderij waar wij voor staan een realistische weergave van het beeld dat de schilder voor zich zag, of niet? Is wat wij zien de werkelijkheid?

In het oude Griekenland braken wijze mannen als Plato en Aristoteles zich de nek over het nabootsen van de werkelijkheid. Plato maakt een onderscheid tussen zintuiglijke en geestelijke nabootsing. Volgens hem heeft kunst altijd te maken met iets namaaken, een geestelijke nabootsing. Wat de maker ziet is niet wat hij krijgt. Dit in tegenstelling tot ambacht, waarbij iets wordt gemaakt dat direct voortkomt uit een voorstelling die de maker in zijn hoofd heeft, een zintuiglijke nabootsing. Wat de maker ziet is wat hij krijgt. Die voorstelling is volgens Plato gebaseerd op een nauwkeurige bestudering ervan: de idee. Kunst is in de oger van Plato niet waardeloos, maar wel nutteloos, want nagemaakt en niet echt. Je raakt er alleen maar emotioneel door uit balans.

Aristoteles denkt daar heel anders over. Hij vindt het juist belangrijk om bij de ontvanger van het kunstwerk emoties los te maken. De worsteling van de mens met zijn noodlot moet volgens hem getoond worden. Aan het noodlot ontkom je namelijk niet en dat moeten we accepteren, vindt hij. Door dat te doen, reinigen we onze ziel van de eeuwige strijd tegen het noodlot. Die reiniging noemt hij catharsis. Hier komt dus het menselijk bewustzijn aan te pas, de geestelijke beleving.

Francis Bacon, Portrait of Isabel Rawsthorne, 1966, olieverf op doek, 81,3 x 68,6 cm. Tate, aankoop 1966

Zie ik wat ik zie?

Je kunt je afvragen of het mogelijk is om de realiteit weer te geven zonder het menselijk bewustzijn te laten meespelen. Kun je puur zintuiglijk te werk gaan? En afgezien van de geestelijke ruis die een objectieve beleving verstoort, spelen er ook zintuiglijke afwijkingen mee. Wij weten niet of hetgeen wij zien, ook datgene is wat er is. Je kunt niet krijgen wat je ziet. Want je kunt niet zien wat er werkelijk is.

Een voorbeeld is het perspectief. Hoe iemand een object in perspectief ziet, hangt af van factoren als het licht, de positie ten opzichte van het object en niet minder belangrijk, iemands visie. Kunstenaar Frida Kahlo zou perspectief heel anders zien, door een oogafwijking. Haar zintuiglijke waarneming is dus anders dan die van anderen. Hier hebben we niet te maken met een eenduidige zintuiglijke waarneming. Dit keer wordt die niet alleen verstoord door de geestelijke ruis, maar ook door een zintuiglijke ruis. Eigenlijk is alles wat wij zien gekleurd, subjectief.

Je kunt stellen dat ook kunst nabootsing is, of mimesis, die niet correspondeert met de pure werkelijkheid, want die kennen wij niet. Een stelling in het straatje van Plato: kunst is subjectief. Maar dat is ambacht ook. Plato zegt dat ambacht een zintuiglijke nabootsing is van een idee. Kunstenaars zouden op hun beurt met hun nabootsing hiervan een valse illusie scheppen, omdat zij hun geestelijke wereld laten meespelen. Zowel kunstenaar als ontvanger van het kunstwerk ondergaat een subjectieve beleving van het object. Hier laten we verschillen in zintuiglijke ervaring even achterwege en praten we uitsluitend over de geestelijke ervaring.

In het geval van de ambachtsman hebben we te maken met verschillen in zintuiglijke ervaring. De ambachtsman beleeft een pure zintuiglijke ervaring wanneer hij het ontwerp van zijn object in zijn hoofd heeft. Maar zodra het ontwerp is vervaardigd, hebben we te maken met een nieuwe zintuiglijke ervaring bij de ontvanger van het object. De ontvanger ondergaat namelijk een andere zintuiglijke ervaring dan de ambachtsman. Voor de ambachtsman kan het beeld en het nut van deze, in zijn optiek, realistische nabootsing heel anders worden beleefd dan voor de ontvanger.

Paralytic Child Walking on All Fours (from Muybridge), 1961, olieverf op doek, 158 x 147 cm. Gemeentemuseum Den Haag.

De werkelijke werkelijkheid

De pure werkelijkheid blijft ook in het geval van het ambacht in een schemergebied, waarin het object door zowel maker als ontvanger anders wordt ervaren. Anders dan Plato beweerde, blijft het subjectief. Alle nabootsing is subjectief te noemen. Het is voor de mens onmogelijk om grip te krijgen op de realiteit. Het blijft een schijnrealiteit. Ook als je een foto maakt van een gegeven, haal je het gegeven door een lens en bekijk je die foto vervolgens met je eigen gefilterde zintuigen. De pure werkelijkheid kan niemand zien. Realisme blijft een relatief begrip. Ernst Gombrich, Engelse kunsthistoricus, bevestigt die visie. Ook hij is van mening dat het onmogelijk is om de wereld objectief na te bootsen. Afgezien van de zintuiglijke waarneming, gaat aan elke weergave van de werkelijkheid een conceptueel schema vooraf, een persoonlijk referentiekader. Onafhankelijk van de herkomst van dat referentiekader, wordt iedere waarneming en dus ook ieder plaatje erdoor gekleurd. De waarnemer grijpt altijd bewust of onbewust in. Dat ingrijpen bevestigt dat wij de werkelijke werkelijkheid niet kunnen kennen. De werkelijke werkelijkheid is echt. En wat echt is kunnen wij niet zien. Wij denken dat wij de echte werkelijkheid zien, maar ons persoonlijk referentiekader bepaalt anders. Wij zien wat wij zien en niet per definitie wat er is. Wij zien als ontvanger niet alleen wat anders dan hetgeen de kunstenaar of ambachtsman ziet, maar ook wat anders dan er is.

Het enige dat wij in het geval van kunst kunnen proberen, is om bij de werkelijkheid binnen het referentiekader van de kunstenaar te komen. Dan nog wordt het gekleurd door ons eigen referentiekader, maar door iets van zijn referentiekader te weten, komen we tenminste wat dichterbij zijn werkelijkheid. Zoals de schilder van een portret dichterbij de werkelijkheid van zijn model kan komen door iets van het referentiekader van het model te weten - kunstenaar Francis Bacon kende zijn modellen om die reden

vaak persoonlijk -, kunnen wij dichterbij de werkelijkheid van de kunstenaar komen door iets van zijn referentiekader te weten. Maar de beleving van een kunstwerk blijft een persoonlijk proces. Zowel voor de kunstenaar als voor de ontvanger. Niet alleen op geestelijk niveau, maar ook op zintuiglijk niveau. Voor beiden is het een subjectief proces. Voor de kunstenaar omvat Gombrich het met de vraag: "Schildert de schilder wat hij ziet? Of ziet hij wat hij schildert?" (Ernst Gombrich, Art and Illusion). Voor de ontvanger zou je het kunnen omvatten met: "Ziet de ontvanger wat hij ontvangt? Of ziet hij wat hij ziet?" Een mogelijk antwoord: "Ik zie ik zie, wat jij niet ziet."

Emotioneel in balans

De vraag rijst waarom Plato het eigenlijk zo belangrijk vond om emotioneel in balans te blijven. Is het niet zo dat emoties juist aangeroerd moeten worden om in balans te komen, zoals Aristoteles zegt? En als kunst zich daarvoor kan lenen, op welke manier raakt kunst de realiteit die wij willen voelen dan het beste? Door middel van een realistische weergave? Maar hoe kun je iets realistisch weergeven? Hoe breng je de werkelijkheid zo nauwkeurig mogelijk over? Als het niet mogelijk is, de realiteit ongekleurd weer te geven, dan maakt het ook niet uit op welke manier we dat doen. Dat kan met een nauwkeurig figuratief schilderij, maar ook met een vaag abstract schilderij. Als figuratieve kunst het dichtst bij de pure werkelijkheid komt, dan nog gaat die werkelijkheid niet hand in hand met realisme. Waarom zou figuratieve kunst dichterbij de realiteit komen dan abstracte kunst?

Het is interessant om de Engelse kunstschilder Francis Bacon eens onder de loep te nemen. In een van zijn weinige interviews zei Bacon: "Als ik jou zie, denk ik dat ik je zie, maar ik weet niet wat jouw realisme is." Een portret schilderen is een activiteit die volgens hem niet los staat van een subjectieve beleving. We krijgen hierbij te maken met de geestelijke waarneming. Met andere woorden, deze nabootsing is subjectief, want gekleurd door onze persoonlijke waarneming van het object. Zodra Bacon zijn object ging schilderen, werd hij beïnvloed door zijn geestelijke waarneming en veranderde het object op het doek in iets dat van de werkelijkheid die hij zag was afgeleid. Foto's gebruikte hij daarbij als referentiepunten en stimuli voor ideeën. Hij zei: "Ik bemerk dat ik via het fotografische beeld het beeld binnen kan stappen en wat ik beschouw als de werkelijkheid méér kan ontsluiten dan door er alleen maar naar te kijken". Dat legde hij vast op zijn doek. De strijd die de schilder met het doek voert is een eeuwige strijd. De uitdaging voor een kunstenaar was volgens Bacon om de werkelijkheid zo nauwkeurig mogelijk te vangen. Maar hij zei tegelijkertijd dat het onmogelijk is dit te bereiken zonder te illustreren. Hij geloofde erin om dit zo minimaal mogelijk te doen: "hoe beknopter, hoe intenser." En dat uitte zich bij hem in: hoe abstracter, hoe intenser. Als iets beknopt wordt uitgebeeld, denk je al gauw aan abstracte kunst. De abstractie in het werk van Bacon, heeft bij een ontvanger niet minder emotie op te roepen dan een figuratief werk. Het realisme

kan verborgen zijn in de suggestie. Die gedachte herkende Bacon in zijn geliefde uitspraak: "The grinning without the cat", een citaat van Lewis Carroll in Alice in Wonderland waarmee hij doelde op een ultieme vorm van realisme: iets weergeven zonder het letterlijk te schilderen. Zo kan een fotografisch geschilderd portret de catharsis minder raken dan een karikuraal werk van

Three Studies of Henrietta Moraes, 1969, olieverf op doek, triptiek, elk 35,5 x 30,5 cm, particuliere collectie. Foto's Haags Gemeentemuseum

Bacon. Een karikuraal werk bestaat uit niet lijkende elementen. Vanuit abstracte, niet lijkende elementen, kun je volgens hem toch een gelijkend portret schilderen. "Hoe de verf beweegt van de ene lijn naar de andere, dat maakt het tot een gelijkend portret", aldus Bacon. "Soms krijg je door enkele toevallige kwaststreken opeens een zeer levendige gelijkenis die je op een vooraf bedachte manier nooit voor elkaar had gekregen." Het zijn die toevallige kwaststreken die een schilderij intens kunnen maken. Een voorbeeld hiervan is zijn Portrait of Isabel Rawstone (1966).

Hoe intenser iets bij de ontvanger aankomt, hoe realistischer. Realistisch met een kanttekening, want de realistische werkelijkheid bereikt ons niet. Relatief realistisch is een betere formulering. Abstracte kunst kan relatief realistisch zijn, als we naar het werk van een kunstenaar als Francis Bacon kijken. Bacon: "Ik geloof dat het de lichte afstand is tot het feitelijke dat mij juist heftiger terugvoert naar het feit." Hij merkte ook op dat het natuurlijk realisme niet meer bestaat in de schilderkunst. Er zouden volgens hem technieken voor nodig zijn om dit realisme te vangen, maar die zei hij niet te kennen.

Een kunst op zich

Misschien heeft het natuurlijk realisme in de kunst nooit bestaan. Want het menselijk bewustzijn is nu eenmaal niet uit te schakelen. Een techniek daarvoor moet nog worden uitgevonden. Je zou kunnen stellen dat er geen objectieve werkelijkheid bestaat in de menselijke beleving. Realisme gaat door een filter: het menselijk bewustzijn. Realisme is subjectief. Het kan zelfs door zintuiglijke afwijkingen worden beïnvloed, zoals dat het geval was bij kunstenaar Frida Kahlo. Kunstenaars die de realiteit, een pure werkelijkheid, willen weergeven of denken weer te geven, beelden altijd een schijnwerkelijkheid uit. De echte werkelijkheid kun je niet uitbeelden. Nabootsing en kunst gaan hand in hand. Mimesis gaat vooraf aan het beeld. Het beeld is nagebootst, het beeld is niet echt. Kunst is niet echt. Ook ambacht is dat niet.

Maar kunst heeft wel nut, in tegenstelling tot wat Plato beweert. De realiteit is zoals de mens die persoonlijk beleeft, want op een andere manier kan het niet. Kunst kan die beleving prikkelen. Onbewust beïnvloeden we onze zintuiglijke waarneming met de kunst die we maken. In het verlengde roert kunst onze emoties. Een wisselwerking die als een perpetuum mobile met geestelijke energie wordt opgewekt. Mimetische kunst die, zoals Aristoteles zegt, essentieel is voor de morele catharsis. Francis Bacon heeft dat begrepen. Kunst was voor hem meer een methode om de emotionele lagen te raken, dan een afbeelding van een object. De gedachte die binnen de moderne kunst wordt aangehangen gaat dus op: wat er op het doek gebeurt, is belangrijker dan de werkelijkheid. De werkelijkheid raken is een kunst op zich. Bacon kon dat en noemde zichzelf een realist.

MONIQUE TOLK